

QADIMIY AFROSIYOB HAQIDA INGLIZ TILLI TADQIQOTCHILARNING TARIXIY-ETNOGRAFIK IZLANISHLARI.

Mavlonov Asliddin Shuxratovich ¹

¹ Sharof Rashidov nomidagi Samarqand Davlat Universiteti
``Tarixshunoslik va manbashunoslik, tarixiy tadqiqot
usullari`` kafedrası doktoranti

MAQOLA MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 29.03.2025

Revised: 30.03.2025

Accepted: 31.03.2025

KALIT SO'ZLAR:

sogd, Afrasiab,
Ferengis, Kayxusrax,
turkiy-run yozuvi, Buyuk
Ipak yo`li, Richard N.
Frye, Markaziy Osiyo,
Gersivaz, Ramtin,
Siyovush, Kaykovus,
"Innermost Asia", ikki
podsholik, Narshaxiy,
Oks, keramik, freska, E.
D. Ross

Ushbu maqolada qadimgi Samarqandning geografik o`rni, Afrosiyob toponimining shakllanishi, uni o`ziga xos xususiyatlari, madaniy-ijtimoiy aloqalari keltirilgan. Shuningdek, Sug`d va turkiy run yozuvlarining ingliz olimlari tomonidan o`rganilishi bayon etilgan. Edward Denison Rossning O`rta Osiyo tarixi doirasida yuritgan tadqiqotlari hamda uning Abu Bakr Narshaxiyning ``Buxoro tarixi`` asaridagi ma`lumotlari tahlili, ``Tarixi Rashidiy`` da uchraydigan etnografik xususiyatlar keltirib o`tilgan. Yana bir ingliz-hind tadqiqotchisi Aurel Steynning sayohatlari natijasida to`plangan ma`lumotlari, shuningdek olimning sug`d yozuviga bo`lgan qiziqishlariga to`xtalib o`tilgan.

KIRISH. Kaikovus, "Innermost Asia", two kingdoms, Narshahi, Ox, ceramic, fresco, E. D. Ross

Samarqand — Markaziy Osiyoning eng qadimiy va mashhur shaharlaridan biri bo`lib, uning boy tarixi ko`plab ingliz tilidagi manbalarda yoritilgan. Arxeologiya sohasida ingliz olimlari Afrosiyob hududidagi qazilmalar natijasida topilgan qadimiy san`at asarlari, keramika va yozuvlarni tahlil qilishgan.

Til va yozuvlar sohasida: Sug`d tili va yozuvlarini o`rganib, Afrosiyob aholisining madaniy aloqalarini aniqlashgan.

Ipak yo'li tadqiqotlari doirasida: Samarqandning savdo markazi sifatidagi roli va uning boshqa shaharlar bilan bog'liqligi haqida ilmiy asarlar yozilgan.

Afrosiyob – Samarqandning eng qadimgi qismi bo'lib, miloddan avvalgi VIII asrda asos solingan va XIII asrda mo'g'ullar tomonidan vayron qilingan. Ushbu tarixiy yodgorlikni ko'plab olimlar, jumladan, ingliz tadqiqotchilari ham o'rganishgan. "Samarkand: A World Heritage Site" nomli maqolada Samarqandning YuNESKO Butunjahon merosi ro'yxatiga kiritilganligi va uning tarixiy ahamiyati haqida batafsil ma'lumot beradi.

Ingliz tadqiqotchilaridan hisoblangan Frederick H. Andrews XX asr boshlarida Samarqand va Afrosiyob yodgorliklarini o'rgangan. Uning ishi arxeologiya va san'at tarixi bilan bog'liq bo'lib, Afrosiyob freskalari va devor rasmlarining ahamiyatiga urg'u bergan.

Yana bir ingliz tadqiqotchisi Richard N. Frye (1920–2014) Samarqand va butun Markaziy Osiyo tarixi bo'yicha yetakchi tadqiqotchilardan biri. Afrosiyob va qadimgi Sug'd madaniyati haqidagi tadqiqotlari bilan tanilgan. Uning ishlari Sug'd yozuvi, madaniyati va Samarqandning Ipak yo'lidagi ahamiyatini yoritadi.

Mashhur ingliz tadqiqotchisi Edward Denison Ross (1871–1940) britaniyalik sharqshunos, tilshunos va tarixchi bo'lib, Osiyo tillari va madaniyatlari bo'yicha yetuk mutaxassis sanaladi. U Markaziy Osiyo, xususan, Samarqand va uning tarixiy yodgorliklariga qiziqish bildirgan.

Afrosiyob – Samarqandning qadimgi shahri bo'lib, miloddan avvalgi VIII asrda tashkil topgan. Edward Denison Ross o'z tadqiqotlarida Markaziy Osiyodagi qadimiy shaharlar tarixi, jumladan, Afrosiyobning ahamiyati haqida yozgan. U arab, fors, turkiy va boshqa tillardagi manbalarni o'rganib, Samarqandning tarixiy rivojlanishi haqida muhim ma'lumotlarni taqdim etgan.

Shuningdek, Ross Arxeolog va tadqiqotchi bo'lib, Markaziy Osiyo bo'ylab ekspeditsiyalar uyushtirgan. Afrosiyob to'g'ridan-to'g'ri tadqiq etmagan bo'lsa-da, uning yaqin hududlaridagi qadimgi yo'llar, manzilgohlar va savdo yo'llari haqida ma'lumot bergan. Uning ishi Ipak yo'li va Samarqandning savdo markazi sifatidagi roli haqida tushuncha beradi.

E. D. Ross o'zining "The Heart of Asia a history of Russian Turkestan and Central Asian Khanates from the Earliest times" nomli kitobida asoslangan tarixiy-etnografik ma'lumotlarni keltirib o'tadi. Jumladan. Abu Bakr Narshaxiyning "Buxoro tarixi" asaridagi ma'lumotlar asosida Afrosiyob va uning shaxsiyati haqida ma'lumotlar taqdim etadi. "Afrosiyob Turonning birinchi hukmdori bo'lib, buyuk Eron o'lkasidandir. Uning hukmronligi davrida Eron imperatorining o'g'li Kaykovus otasining noroziligiga uchrab,

ikki podshohlik chegarasini tashkil etuvchi Oks daryosidan o'tib, Ramtin saroyida bo'lgan Afrosiyobga qochib ketadi. Siyovush Afrosiyobning qizi Ferengisni Xotan va Xitoy viloyatlari bilan nikohga oldi. Afrosiyobning ukasi Gersivaz begonaning kuchayib borayotganidan rashk qilib, akasining fikrini Siyovushga qarshi qo'ydi va uni o'z kuyovini dalaga olib chiqishga undaydi, uni qo'lga olib, Ramtinga yetkazishdi va o'sha yerda o'ldirishdi. Siyovush Ferengisning vafotidan keyin Eron imperatori bo'lgan Kayxusrav ismli o'g'lini qoldirdi. Otasining o'limi uchun qasos olishga bel bog'lagan Kayxusrav Ramtinni qamal qiladi, Afrosiyobni o'z yurtidan quvib chiqaradi va yetti yil bosib oladi. Afrosiyob keyin qaytib kelib, poytaxtini tikladi, lekin nihoyat mag'lubiyatga uchradi va o'ldiriladi. Endi Qayxusrav Samarqand va Buxoroda xo'jayin bo'ldi, lekin kunlarini diniy tafakkurga bag'ishlamoqchi bo'lib, o'z hukumatini Kaykausning kuyovi Lohrasp qo'lga topshirdi va u tez orada tatarlar hukmronligiga hurmat ko'rsatdi. Bu forslar sulolasi Doro II ag'darilgunga qadar mavjud bo'lgan. [1]

Aurel Stein (1862–1943) – mashhur ingliz-hind arxeologi va tadqiqotchisi bo'lib, Markaziy Osiyo, Xitoy va Hindiston hududlarida muhim kashfiyotlar qilgan. U Ipak yo'li bo'ylab qadimiy shaharlar, yozuvlar va san'at yodgorliklarini o'rgangan.

Aurel Steinning Samarqand haqidagi tadqiqotlari Aurel Steinning asosiy ekspeditsiyalari Turkiston, Xitoy va G'arbiy Osiyo hududlariga qaratilgan bo'lsa-da, u Samarqand va Afrosiyob haqida ham muhim kuzatishlar qoldirgan.

Aurel Steinning Samarqandga tashrifi va kuzatishlari quyidagilardan iborat hisoblanadi. Stein 1915-yilda Samarqandga tashrif buyurgan va bu hududning tarixiy ahamiyati haqida fikr bildirgan. U Afrosiyob xarobalari, Sug'd madaniyati va qadimgi savdo yo'llari haqida yozgan. Uning yozuvlarida Samarqandning Ipak yo'lidagi markaziy o'rni va uning Sharqiy Osiyo, Hindiston va Fors bilan bog'liqligi ta'kidlangan. Geografik va arxeologik tadqiqotlarida Stein Turkiston hududida qadimgi yo'llar va karvon saroylarni xaritalashtirgan, bu esa Samarqandning strategik joylashuvini tushunishda muhim bo'lgan. Uning tadqiqotlari Sug'd davlati va uning yozuvlari haqida qimmatli ma'lumotlar taqdim etgan. Samarqand va Afrosiyob haqida quyidagi fikrlarni beradi Stein Samarqandning qadimiy devor rasmlari, freskalari va arxeologik topilmalari haqida yozgan. U Afrosiyob hududidagi madaniy qatlamlar va bu hududning turli sivilizatsiyalar bilan aloqasini o'rgangan.

Uning ekspeditsiyalari Samarqand va butun Markaziy Osiyoning Ipak yo'lidagi muhim savdo va madaniy markaz ekanligini ko'rsatdi. U qadimiy manbalar, jumladan, Xitoy va fors yozuvlari orqali Samarqand tarixini yoritgan.

Uning ishlari keyingi arxeologlar uchun muhim poydevor yaratgan. Aurel Stein o'zining Samarqand haqidagi aniq qarashlarini "Innermost Asia" yoki "On Ancient Central-Asian Tracks" kabi asarlarida keltirib o'tadi.

Aurel Stein o'zining "Archaeological Explorer" nomli asarida O'rta Osiyoga aloqador ma'lumotlari qatorida Afrosiyob, Sug'd yozuvlari, Samarqandning Buyuk Ipak yo'lidagi ahamiyatiga ham to'xtalib o'tadi. Aynan islomgacha bo'lgan yozuvlar haqida ma'lumotlar beradi. "O'rta Osiyoning turk aholisidan oldingi turkiy yozuvlar islomlashtirilgan; u ko'plab xitoy rulolarining teskari tomonida ham paydo bo'ldi. Ushbu yozuvlarni ular "aniqroq kamroq kursiv va qattiqroq ekanligini payqashdi qo'lyozma kitoblari va uyg'ur matnlari namunalaridan ko'ra shakli boshqacha bilgan." Faqat keyinroq, Yevropada u bu tilni o'rgandi. Aslida so'g'd tili edi: "o'sha Eron lahjasi bo'lgan professor F. V. K. Millerning ajoyib tadqiqotlari (ko'rsatgan edi) hozirgi Samarqand va Buxoroda buddist adabiyotining dastlabki tarjimalarida qo'llanilgan. Nimaning tarqalishida bu Eron elementining katta ulushi bo'lishi kerak Buddizm qadimgi "Shimoliy yo'l (bu yerda Tarim havzasi bo'ylab o'tgan yo'l haqida so'z bormoqda)" bo'ylab o'tgan. Qo'shimcha qo'lyozmalar Steinga e'tiborga loyiq bo'lgan qo'shimcha dalil berdi Buddist diniy joylar taqdim etilishi kerak bo'lgan poliglot jihati bu qismlar o'sha eng qadimgi turkcha matn parchalariga duch kelganimda Runik turkcha deb nomlanuvchi yozuv (Shimoliy Yevropaning runik alifbolariga o'xshashligidan)). Bir necha yil oldin bu faqat ma'lum edi

Urxunda topilgan turk shahzodasining mashhur yozuvidan Janubiy Sibirdagi daryo va birinchi marta professor V. Vilgelm tomonidan shifrlangan. Tomsen keyinchalik fol ochish uchun tuzilgan matnlar, hikoyalar, Professor Tomsen tomonidan "Eng ajoyib, keng qamrovli va eng yaxshi saqlanib qolgan nodir yodgorliklar" sifatida tavsiflangan. eng qadimgi turk adabiyoti" Maniiylarning iqrar ibodatining turkcha versiyasi aks etgan. [2]

Aurel Stein yuqoridagi fikrlarida o'lkada mavjud bo'lgan sug'd va turkiy-run yozuviga diqqatini qaratadi. Keyingi tadqiqotlari bevosita Sug'd hujjatlarini tadbiq qilishga qaratiladi.

So'g'd bo'laklari bo'yicha qandaydir yutuqlarga erishdik. Siz Ularning fotosuratlarini ya'ni sug'd yozuvining tasvirlarini Berlin qirollik etnografiyasi muzeyi direktori F. W. K. Millerga yuboriladi. Ikki yildan ko'proq vaqt davomida hech kimsiz dastlabki bildirishnomalar yoki inventar yozuvlar ko'rinishidagi aniq natijalar Steynning 1912 yil 29 dekabrda Barnettga yozgan maktubida ham aks etgan edi. Ayni paytda Gauthiot (Parijdagi Ecole des Hautes Etudes) konferensiyasi menga juda foydali bo'ldi ilk so'g'd hujjatlari bilan ishlashda yutuqlarga erishish mumkin-deya ta'kidlagan. [3]

References:

1. Edward Denison Ross. The Heart of Asia a history of Russian Turkestan and Central Asian Khanates from the Earliest times . London.1899. Page of 146
2. Aurel Stein. The University of Chicago Press Chicago atzd London. ``Archaeological Explorer`` 1977. page of 376
3. Aurel Stein. The University of Chicago Press Chicago and London. ``Archaeological Explorer`` 1977. page of 377
4. Yuri Bregel. AN HISTORICAL ATLAS OF CENTRAL ASIA. Leiden-Boston. 2003.
5. CHRISTOPHER I. BECKWITH. EMPIRES OF THE SILK ROAD (A History of Central Eurasia from the Bronze Age to the Present). PRINCETON UNIVERSITY PRESS Princeton and Oxford. 1945

